

Máté Tamáska: Armenian Townscapes in Transylvania.
(*Armenier im östlichen Europa – Armenians in Eastern Europe Vol. 6.*)
Böhlau, Wien-Köln-Weimar, 2018. 157 oldal.

Manapság kevés olyan tudományos munka születik, amely az európai örmény diaszpórák és közösségek városformáló hatásait boncolgatja. Az építész és urbanista-szociológus végzettségű Tamáska Máté angol nyelven megjelent könyve ezt a hiátust igyekszik betölteni, amikor az erdélyi örmények városalapító, illetve -alakító és -formáló tevékenységét elemzi. A szerző már jó évtizede kutatja az erdélyi városfejlődést, különös tekintettel a kereskedelemmel és kézművességgel foglalkozó örménységre, akik a századok mellett a 18–19. században az erdélyi polgárosodás főszereplői voltak. Ennek kapcsán ide kívánczok egy apró, ám fontos és egyúttal általános megjegyzés. Az örmények már a késő középkor, a kora újkor tájékán zömében városlakókká váltak, számukra tehát nem volt idegen a városi közeg. Ez annak volt köszönhető, hogy az anyaországi területeket ért sorozatos pusztítások és hadjáratok az örmények tömeges elvándorlását eredményezték, mindenekelőtt a Levantei- és az Égei-tenger partvidékére, valamint a Krím-félsziget, Lengyelország és Moldva irányába. Az elvándorolt, vagy inkább elmenekült örmények szinte majdnem mindig városokban telepedtek meg, és az „új hazában” életmódot váltva, kézművességgel és kereskedelemmel kezdtek foglalkozni. Ez az anyaországi területekről elszármazott nemesi és közrendű (korábban mezőgazdasági termeléssel foglalkozó) örményekre egyaránt vonatkozott.

Tamáska Máté könyvének viszonylag rövid terjedelme megtévesztő, hiszen rengeteg átfogó adatot szolgáltat az örmények erdélyi történelméről, beleértve itteni integrációjukat is. Ezenfelül a kötetet számos jól kiválasztott illusztráció gazdagítja. Tamáska módszertana szintén dicséretre méltó: könyvének fejezetei áttekinthető és elkülönülő egységekként, mégis organikusan épülnek egymásra.

Tamáska először az erdélyi örménység, majd az erdélyi várostörténet kutatási eredményeit foglalja össze igen aprólékosan, a legutóbbi tudományos vizsgálatokat is figyelembe véve. Fontos és magától értetődően elhagyhatatlan része a könyvnek az erdélyi örmények történelméről szóló fejezet. Itt azért is külön dicséret illeti a nem történész végzettségű szerzőt, mert szinte minden adatnak utána járva igyekezett művének a történeti keretet megadni, s nagyon otthonszerűen mozgott a számára talán kissé idegen historikusi nyelvezetben. Tamáska Máté ezt követően az erdélyi örmény településekre, illetve azokra a városokra koncentrált, ahol az örmények jelenléte meghatározó volt. Főként Szamosújvárt (Gherla), Erzsébetvárost (a régi Ebesfalvát, Dumbăveni), Gyergyószentmiklóst (Gheorgheni), majd a legkisebb települést, Csíkszépvízt (Frumoasa) veszi górcső alá.

Szamosújvár vagy Armenopolis (*Hayak'atak'*) esete specifikus, hiszen az örmények e várost lényegében mint

uradalmat 1696. augusztus 20-án „szerezték” meg a bécsi udvartól. Ebben jelentős szerepet játszott az örmények első és egyben utolsó unitus püspöke, Oxendio Virziresco (1654–1715), aki Andrea Santacroce (1656–1712) bécsi (korábban varsói) apostoli nuncius-bíboros, illetve Kollonich Lipót (1631–1707) bíboros, esztergomi érsek közbenjárásának köszönhetően járta ki I. Lipót császárnál és királynál az uradalom megszerzését. Igaz, a tényleges „városalapítás” csak 1712-ben kezdődött el, de azt követően a 18. században Szamosújvár lendületes fejlődésnek indult, és Kelet-Közép-Európa egyik legszebb barokk városává vált.

Ehhez képest Erzsébetváros/Ebesfalva egy kicsit más utat járt be. Az örmények 1692-ben az ugyancsak erdélyi Besztercéről települtek át ide Bethlen Miklós (1642–1716) erdélyi kancellár hathatós közbeavatkozásának köszönhetően. Ugyanis az 1689. évi egyházi unió értelmezéséből adódóan az örmények egy jelentős része konfrontálódott a katolicizmust és latinizációt erőltető Oxendio Virziresco püspökkel. Emiatt sokan visszatértek őseik apostoli hitére, őket pedig a katolicizmustól erősen tartó erdélyi protestáns elit felkarolta. Az ebesfalvi örmények csak Bethlen Miklós kancellár „bukását” követően, erőszakos körülmények között, 1698-ban katolizáltak. A falu, majd város organikus fejlődése csupán a Rákóczi-szabadságharcot követően indult meg, és ugyancsak az erdélyi örménység fontos gazdasági és kulturális központjává nőtte ki magát. Olyannyira, hogy Szamosújvár és Erzsébetváros örménysége még egymással is rivalizált.

Gyergyószentmiklós az egyik legkorábbi örmény negyeddel rendelkező település volt Erdélyben, de a várost alapvetően székelyek lakták, és az itteni örmények egészen a 19. század közepéig zárt közösséget alkottak. A legkisebb település, Csíkszépvíz megint csak másik utat járt be. Csíkszépvízen szintén nagyon korán megjelentek az örmények (1668), ráadásul őket Oxendio Virziresco missziója teljesen elkerülte. 1694-ben a krími tatár betörés idején a település teljesen elpusztult, az itteni örmény túlélők az akkor még keleti hitű örmények lakta Ebesfalvára menekültek. A település újjászületése és végérvényesen örménnyé válása 1759-ben következett be: ekkor ugyanis mintegy 300 örmény család telepedett át ide, akik a vallási üldöztetések elől menekültek el Moldvából. Az újonnan jöttek azonban még ugyanabban az évben, konfliktusok nélkül letették a katolikus hitvallást, amely Bajtay Antal (1717–1775) erdélyi római katolikus püspök és Izsák Kristóf szamosújvári örmény unitus plébános, a római *Collegium Urbanum* (Collegio Urbano) egykori növendéke missziós tevékenységének volt köszönhető. A települést az örmények szorgalmukkal hamar felvirágoztatták: a fejlődést jól tükrözte a közösség temploma, illetve a lakóházak is. Csíkszépvíz kezdetben az erzsébetvárosi örmény unitus főplébánia filiája volt, csak 1783-tól lett önálló plébániával rendelkező település. Ugyan sohasem jutott városi rangra, épített örökségének impozáns volta mégis igen városias képet kölcsönzött neki.

E sorok írójának két apróbb hiányérzete maradt a kötettel kapcsolatban. Az egyik, hogy szerencsés lett volna

a Brassóban (Braşov) és Nagyszebenben (Sibiu) élt örmény közösségeknek egy alfejezetet szentelni. Az ottani örménység betelepülésének története a fentiek-től eltérő volt, hiszen őseik Anatóliából a Balkán-félsziget érintésével érkeztek Brassóba és Nagyszebenbe, ahol a késő középkor óta jelentős örmény negyedek léteztek. Bár az itteniek közül a 17–18. századra sokan katolizáltak – sőt, a katolikus hitre tért örményeknek a 18. század közepén Nagyszebenben már önálló plébániájuk is volt –, ennek ellenére tekintélyes maradt a keleti rítusú örmények száma.

A másik meglátásom, hogy a könyv megérdemelt volna egy kisebb összehasonlító fejezetet. Itt arra kell gondolnunk, hogy milyen hasonlóságok és különbségek mutathatók ki a lengyelországi és ukrainai (a galíciai és a podóliai) városok örmény negyedeivel és épített örökségével. Hiszen a kora újkori Lengyelországban Zamość városa például némi rokonságot mutatott Szamosújvárral, ahol nagyon komoly és erős örmény közösség élt. Ugyancsak hasznos lett volna Lemberg (Lwów, Lviv), Jaroszlav (Jarosław, Jaroslau), Belz (Belz), Csernyivci (Czernowitz, Czerniowce), Luck (Łuck), Ivano-Frankiszk (Stanisławów, Stanislawiw, Szaniszló) Jazlovec (Jazłowiec) vagy Kamjanyec-Pogyilszkij (Kamieniec-Podolski) városokat is bevonni a vizsgálatokba,

mert az erdélyi örmény városok és negyedek, épített örökségükkel egyetemben, az előbb említett települések örmény közösségeivel sok hasonlóságot mutattak. A különbség csupán annyi, hogy a nevezett lengyelországi (ma ukrainai) városokban élő örmények már a 14. század óta alkottak közösségeket, a 17. század első harmadában pedig egyházi unióra léptek Rómával. Ez pedig hatással volt építészeti örökségükre: tudniillik a vallási egyesülésükkel a barokk mint művészeti és építészeti stílus szinte azonnal megjelent a körükben. Az erdélyi örmények viszont néhány évtizeddel később, a 17. század végén katolizáltak, s csak a vallási uniót követő viták lezárulta után, a 18. század első harmadában jelent meg épített örökségükben a barokk stílus.

A fenti észrevételek azonban csöppet sem csorbítják a könyv felbecsülhetetlen értékét. Tamáska Máté angol nyelvű kötete minden valószínűség szerint megkerülhetetlen munka lesz az urbanisztika, az építészet, a szociológia, az armenológia és természetesen a történettudomány – azon belül is a város-történeti kutatások – művelői számára. Reményeink szerint a kiváló művet hamarosan magyar nyelven is kezünkbe vehetjük.

Nagy Kornél